

Από την πολιτεία Ρωμαίων

◀ Η Ρώμη (αριστερά) ως ένστολη μορφή και η Κωνσταντινούπολη (δεξιά) ως θεά Τέχη με κέρας Αμάλθείας στο χέρι. Ελεφαντοστέινο δίπτυχο ύψους 27,4 εκ., ίσως από εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης, περ. 500 (:). Βιέννη, Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης.

Τον **ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΡΥΣΟΥ**

Καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, Διευθυντή ΙΒΕ/ΕΙΕ

ΕΝΑΣ ΧΩΡΟΣ στον οποίο μπορεί να ανιχνευθεί η πορεία της μεταμόρφωσης του αρχαίου κόσμου κατά την Υστερη Αρχαιότητα είναι η τύχη της «ρωμαϊκής πολιτείας» που χάρισε η Ρώμη το 212 μ.Χ. σε όλους τους ελεύθερους πολίτες των πόλεων και των ηγεμονιών που είχαν υποταχθεί στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, δηλαδή η απονομή της ιδιότητας του «πολίτη της Ρώμης».

Η γενικευμένη αυτή και αυτόματη απονομή της άλλοτε επίζητης ιδιότητας οδήγησε στην κοινωνική της απαξίωση. Ρωμαίοι ήταν πια όλοι οι κάτοικοι της Αυτοκρατορίας. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος σχολιάζει το 400 μ.Χ. σε ένα κήρυγμά του το χωρίο στις Πράξεις των Αποστόλων, όπου ο Απόστολος Παύλος απαιτεί από τους φρουρούς του αρμόζουσα συμπεριφορά επειδή ήταν γεννημένος Ρωμαίος πολίτης (Πράξεις 22, 25-29). «Είκαν», σχολιάζει ο Χρυσόστομος, «την εποχή εκείνη», δηλαδή την εποχή του Αποστόλου Παύλου τον 1ο αι. μ.Χ., «μεγάλο πλεονέκτημα αυτοί που μπορού-

σαν να επικαλεσθούν την σπάνια αυτή ιδιότητα, ενώ από την εποχή του Αδριανού και μετά», εννοεί βέβαια την εποχή τον Καρακάλλα, «οι πάντες ονομάστηκαν Ρωμαίοι».

Φυσικά η ιδιότητα αυτή δεν ήταν φυλετική ή εθνική, αλλά καθαρά πολιτική. Αυτό είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί γιατί μας βοηθάει να αποφύγουμε παρανοήσεις. Αλλωστε δημιούργησε μεγάλα πλεονεκτήματα και ευελιξία στην πολιτική της Αυτοκρατορίας προς τους βαρβάρους, αφού ήταν εύκολο να δεχθεί την εγκατάστασή τους στα εδάφη της –όταν το έκρινε σκόπιμο– και σιγά-σιγά να τους αφομοιώσει. Ετσι ήδη κατά τον τρίτο,

ιδιαίτερα όμως κατά τον τέταρτο και τους επόμενους αιώνες έγιναν γενικευμένες εγκαταστάσεις «βαρβάρων», αρχικά με την ιδιότητα του *dediticius*, δηλαδή με μειωμένα πολιτικά δικαιώματα, αφού οι ανήκοντες στην κατηγορία αυτή είχαν αποκλεισθεί από τα προνόμια της *Constitutio Antoniniana*, αλλά όμως με ασφαλή προοπτική ταχύτατης αποκατάστασης στα πλήρη δικαιώματα του πολίτη. Ο ευκολότερος και πιο συνηθισμένος τρόπος επίτευξης αυτού του στόχου γι' αυτούς ήταν η στράτευσή τους στον αυτοκρατορικό στρατό, στον οποίο μπορούσαν να εξελιχθούν αβιάστα ως τα ανώτατα αξιώματα της ιε-

ΣΤΟ ΠΙΟΤΟΤΑΤΟΝ ΠΟΙΜΝΙΟΝ

ραρχίας, εφόσον βέβαια κρίνονταν άξιοι και ήταν αφοσιωμένοι στον αυτοκράτορα. Αποτέλεσμα της ομαδικής στρατεύσης βαρβάρων ήταν η διατήρηση της αποτρεπτικής ισχύος του ρωμαϊκού στρατού, αλλά και η διαρκής ανανέωση της πολυεθνικότητάς του. Ως έναν βαθμό μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι τα στρατεύματα που απωθούσαν τους βαρβάρους επιδρομείς ήταν περισσότερο «συγγενείς» των αντιπάλων τους, τουλάχιστον ως προς τα ήθη και τη νοοτροπία, παρά των κατοίκων της Αυτοκρατορίας, των οποίων υπέρσπιζαν τη ζωή και την περιουσία.

Οι βάρβαροι της προηγούμενης παραγράφου χαρακτηρίζονται γενικά ως «έθνη» —στα λατινικά gentes και λιγότερο συχνά nationes— και φέρουν διάφορα εθνωνύμια (π.χ. Γότθοι, Βάνδαλοι, Βουργούνδιοι, κ.λπ.) με αποτέλεσμα να εμφανίζονται στις ελληνικές και τις λατινικές πηγές ως συγκροτημένα εθνικά σύνολα. Η νεότερη έρευνα έχει ωστόσο αποδείξει ότι τα σύνολα αυτά συγκροτήθηκαν ως συμπαγείς ομάδες σταδιακά και κατά τη διάρκεια της πορείας τους από τις απώτερες περιοχές της προέλευσής τους με κατεύθυνση προς τις μεσογειακές χώρες, οι οποίες απάρτιζαν την επικράτεια της Αυτοκρατορίας. Η εθνογενετική αυτή διαδικασία έφτανε σε σημείο ολοκλήρωσης μόνον όταν μια τέτοια ομάδα έρχόταν σε επαφή με την Αυτοκρατορία, οπότε για να ενταχθεί στο πολιτειακό σύστημα της Υστερης Αρχαιότητας η ομάδα αναγκαζόταν να δημιουργήσει —με κριτήρια πολιτικά και δυναστικά— τον εθνικό, της μύθο με φανταστικές αναγωγές στο απώτατο παρελθόν.

Χάλκευαν δηλαδή τη «σάγα» της κοινής φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των μελών της (παρήγαγαν την origo gentis). Επομένως, όπως η έννοια του Ρωμαίου δεν είχε εθνικό, αλλά πολιτικό περιεχόμενο (ενώ ο όρος Έλλην είχε εξοστρακισθεί ως δηλωτικός των εθνικών, των οπαδών των μη χριστιανικών θρησκειών), έτσι και τα εθνωνύμια των νέων λαών που αρχικά περιέβαλλαν και αργότερα πλημμύρισαν την Αυτοκρατορία —και μάλιστα στο δυτικό της τμήμα την υποκατέστησαν τελείως με τα λεγόμενα διάδοχα, μεταρωμαϊκά κράτη (Φραγκικό, Βυζαντινικό, Λομβαρδικό, κ.λπ.)— δεν αντιστοιχούσαν ποτέ σε εθνικές ή φυλετικές ομάδες, αλλά σε πολιτικά μεγέθη, που μόνο με τον χρόνο και για λόγους συνοχής και επιβίωσης καλλιέργησαν τα κοινά χαρακτηριστικά «έθνους» ή φυλής.

Αφοσίωση στον αυτοκράτορα

Σταδιακά η αφοσίωση στον αυτοκράτορα αντικατέστησε την ιδιότητα του πολίτη και έτσι η τυφλή υποταγή έγινε σταδιακά το χαρακτηριστικότερο στοιχείο «ρωμαϊκότητας» για τους γηγενείς πολίτες αλλά και για τους επήλυδες της Αυτοκρατορίας. Αυτό εκφράστηκε μέσα από την επίσημη πολιτική και νομική ορολογία. Στη νομοθεσία των χρόνων του Ιουστινιανού αντικαταστάθηκε ο όρος «πολίτης» και ο αντίστοιχος λατινικός τεχνικός

όρος civis από τους όρους υπήκοος και subiectus, ενώ ο ίδιος ο Ιουστινιανός επιφέρει ότι κατήργησε τη διάκριση μεταξύ «ελευθέρων» και «deditικίων» (με αυτό το χαρακτηριστικό ελληνολατινικό αλφάβητο!). Η χρήση του όρου «πολίτης» γίνεται

για όλο και σπανιότερη και περιορίζεται στη σημασία του «ελευθέρου» σε σχέση με τον δούλο.

Για να λειτουργήσει ωστόσο το νέο σύστημα πολιτικών σχέσεων μεταξύ αυτοκράτορος και υπηκόων (και όχι των πολιτών) χρειάστηκε να αλλοιωθεί ο αυτοκρατορικός θεσμός και η αυτοκρατορική ιδέα που τον συνόδευε και τον σηματοδοτούσε. Ο αυτοκράτορας περιβλήθηκε λοιπόν από μια περίπλοκη, απόκοσμη αυλή, προτεύθηκε πίσω από περίτεχνο τελετουργικό εθιμοτυπίας, ενώ η πολιτική ιδεολογία του ανύψωσε σε ένα επίπεδο δυσπρόσιτο ή και απρόσιτο για τους πολίτες. Η αυτοκρατορική αυτή ιδεολογία, που κήρυξαν προπαγανδιστές όπως ο Ευσέβιος Καισαρείας και που παρουσίαζε τον ηγεμόνα ως κοσμοκράτορα και οιοονεί αντιπρόσωπο του Θεού επί γης, ενσχυσε σημαντικά την εξέλιξη αυτή. Εγκαταστάθηκε έτσι η λεγόμενη «Κωνσταντινεία Εποχή» —το κύριο χαρακτηριστικό της αυτής σύνδεσης και συναλληλίας του αυτοκρατορικού συστήματος με την Εκκλησία.

Τον 7ο αι. οι κοσμοϊστορικές πολιτικές εξελίξεις, κυρίως η νικηφόρα πορεία του Ισλάμ, επέδρασαν ενισχυτικά

στην εξέλιξη αυτή. Έτσι στη θέση της ιερότητας του προσώπου του αυτοκράτορα, ιδέα που είχε κληροδοτηθεί από τους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους, τονίστηκε η ιερατική ιδιότητα του αυτοκράτορα, ο οποίος αποδέχθηκε, έστω ανεπίσημα, τον χαρακτηρισμό «βασιλεύς και ιερεύς», ενώ η παράσταση του Χριστού γενικήκευθηκε και σε μη θρησκευτικούς χώρους, έφτασε μάλιστα να αποτυπωθεί ακόμη και στα νομίσματα. Η ανάκληση της εξέλιξης αυτής και η κάθαρση της χριστιανικής λατρείας, που επιχειρήσαν με βίαιο και βάνανσο τρόπο οι «εικονομάχοι» αυτοκράτορες, δεν αμφισβήτησε την ιερατική ιδιότητα του «βασιλέως», αντίθετα ήταν η ιδιότητα αυτή που δικαιολογούσε την αυτοκρατορική επέμβαση στα θέματα της εκκλησιαστικής λατρείας. Έτσι, ο Λέων Γ', που εγκαίνιασε την εικονομαχία, δεν δίστασε να θεωρήσει το σώμα των πολιτών ως το «ποιμνιόν» του. Βλέπουμε λοιπόν τους πολίτες των ελευθέρων πόλεων της αρχαιότητας να έχουν αρχικά αναγνωρισθεί ως «πολίτες της Ρώμης» (τον 3ο αι.), να υποβιβάζονται σε «υπηκόους» (τον 6ο αι.) και, τέλος, να μετατρέπονται σε μέλη της αυτοκρατορικής (και εκκλησιαστικής) ποιμνίας (τον 8ο αι.). Ο μεσαίωνας είχε αρχίσει.

▼ Αργυρός δίσκος (missorium) φιλοτεχνήμένος το έτος 388 με αφορμή τα δεκάχρονα από την άνοδο του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α' στον θρόνο. Ο Θεοδοσίος περιστοιχίζεται από τους γιους του, Αρκάδιο και Βαλεντινιανό Β'. Μαδρίτη, Ακαδημία της Ιστορίας.

